

नेपाल विद्युत् प्राधिकरण

कालीगण्डकी 'ए' जलविद्युत् परियोजना

भाग २: आयोजनाबाट प्रभावित समुदायको विकास योजनासहितको सामाजिक कार्ययोजना

सारांश

पृष्ठभूमि

१. स्याङ्जा जिल्लाको काली गण्डकी नदीमा अवस्थित कालीगण्डकी 'ए' जलविद्युत् आयोजना १४४ मे.वा. क्षमताको पिकिङ् रन-अफ-रिभर प्लान्ट हो। एशियाली विकास बैंकको वित्तीय सहयोगमा निर्माण कार्य सम्पन्न भई सन् २००२ देखि सञ्चालनमा आएको यो आयोजनाको ड्यामा कालीगण्डकी र आधीखोलाको दोभानमा पर्दछ। नेपालको वार्षिक उर्जा उत्पादनको एक चौथाइ हिस्सा ओगटेको यो आयोजनाको नेपाल विद्युत् प्राधिकरण (नेविप्रा) को वार्षिक कुल उर्जा उत्पादनमा भण्डै ५० प्रतिशत योगदान भएको र यो आयोजना अहिलेसम्मको मुलुकको सबैभन्दा ठूलो जलविद्युत् आयोजना हो। ठूलो क्षमता (१४४ मे.वा.) र ६ घण्टा पिकिङ् क्षमता (६ घण्टासम्म पानी भण्डारण गरेर बिजुलीको माग उच्च भएको बेलामा उत्पादन गर्न मिल्ने) भएकोले यो नेपालकै अनुपम आयोजना बनेको छ।

२. यस जलविद्युत् आयोजनामा पहिरो र छिद्रको (क्याभिटेसन) को कारणले गर्दा उत्पादन गर्ने उपकरणमा क्षति पुगको सुरक्षा चुनौतीका कारण हाल आएर उत्पादन क्षमतामा ह्रास आएको छ। नदीको बहावसँगै आउने तैरिएका वस्तु तथा पीधमा थेंग्रीलो वस्तुको भारले समयसमयमा हेडवर्क्समा समस्या ल्याउने गरेको छ। तसर्थ, हेडवर्क्स संरचनामा आवश्यक सुदृढीकरण गरी नेविप्राले उक्त जलविद्युत् आयोजनाको उत्पादन क्षमतामा सुधार गर्ने योजना बनाएको छ। सिभिल र इलेक्ट्रोमेकानिकलका मुख्य विषयलाई सम्बोधन गर्ने लक्ष्य राख्दै यो परियोजनाले तपसील बमोजिमका उपभागहरूलाई समेट्दछ।

३. प्रस्तावित परियोजना

प्रस्तुत परियोजनामा मुख्य तीन भाग छन् १. सिभिल कार्यहरु, २. इलेक्ट्रोमेकानिकल कार्यहरु ३. प्राविधिक सहायता र क्षमता अभिवृद्धि

खण्ड क : सिभिल कार्यसँग सम्बन्धित मुख्य विषयहरु सम्बोधन गर्नेछ र यसअन्तर्गत निम्न कार्यहरु पर्दछन् ।

- **हेडवर्क्सको आंशिक परिवर्तन/सुदृढीकरण.** यसअन्तर्गत हेडवर्क्सका साथसाथै इन्टेक र सेटलिङ् बेशिनमा आंशिक परिवर्तन गरिनेछ ।
- **ड्याम सुरक्षा अनुगमन र उपकरणको सुदृढीकरण.** यस अन्तर्गत परियोजनाका उपकरणहरु मर्मत गरिने र अन्य आवश्यक उपलब्ध अत्याधुनिक यन्त्रहरु थपिनेछ । सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार पुस्तिका तयार गरी उपकरण सञ्चालन योजना बनाइनेछ । तत्कालीक यथार्थ सेडिमेन्ट मापन गर्ने उपकरण पनि जडान गरिनेछ ।
- **मर्मतसम्भार कार्य.** हेडवर्क्समा भिरालो जमिनलाई व्यवस्थित गरी अन्य आवश्यक मर्मत सुधार गर्ने र पावरहाउस क्षेत्रमा आवश्यक मर्मत सम्भार र टेलरेसमा पानीले छिद्र बनाउने क्रम रोक्नलाई आवश्यक संशोधन गर्ने कार्यहरु यस भाग अन्तर्गत पर्दछन् ।

खण्ड ख: यस खण्डमा मेकानिकल र इलेक्ट्रिकल कार्यहरु गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ ।

- **मेकानिकल कार्यहरु.** यस कार्यहरु अन्तर्गत पावरहाउस र इन्टेकमा रहेका मेकानिकल उपकरणहरुको मर्मत र स्तरोन्नति गरिनेछ ।
- **इलेक्ट्रिकल कार्यहरु.** इलेक्ट्रिकल कार्यहरु अर्न्त पावरहाउस र ड्यामको नियन्त्रण प्रणाली (कन्ट्रोल सिस्टम)को मर्मत एवम् स्तरोन्नति गरिनेछ ।

खण्ड ग: प्राविधिक सहायता र क्षमता अभिवृद्धि. यस खण्डलाई निम्न चार भागमा बाँडिएको छ ।

- **परामर्श कार्य** (ड्याम सुरक्षा, सिभिल र इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्यहरूको परामर्श सेवा).
परियोजनाको उल्लेखित तीनै खण्डको अवलोकन/अनुगमन गर्नका निमित्त नेविप्रा प्राविधिक सल्लाह, सेवा दिने उपयुक्त एउटा परामर्शदाता नियुक्त गरिनेछ । परामर्शदाताको थप कार्यहरूमा विस्तृत प्राविधिक डिजाइन, नेविप्रालाई कार्यान्वयन तथा खरीदमा सहयोग एवम् संचालन र मर्मत पुस्तिका बनाउने, आकस्मिक तयारी योजना र उपकरण संचालन योजना तयार गर्ने रहेको छ ।
- **सम्पत्ति व्यवस्थापन.** यसअन्तर्गत नेविप्रालाई सम्पत्ति व्यवस्थापन प्रणालीको सुधार तथा स्तरोन्नति गर्न प्राविधिक सहयोग गरिनेछ ।
- **सुरक्षा कार्यान्वयन.** यस विषय अन्तर्गत नेविप्रालाई पर्यावरण व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन (इएमपी) गर्न, समुदायिक सहयोग कार्यक्रम र योजनाबाट प्रभावित समुदायिक विकास योजनामा प्राविधिक, अनुगमन र मूल्यांकन गर्न सहयोग गरिनेछ ।
- **क्षमता अभिवृद्धि.** यसअन्तर्गत नेविप्राको क्षमता अभिवृद्धिका निमित्त सम्पत्ति व्यवस्थापन, सेडिमेन्ट व्यवस्थापन, सुरक्षा कार्यान्वयन र इलेक्ट्रोमेकानिकल र सुरक्षा यन्त्र का विशिष्टीकृत क्षेत्रहरूको सञ्चालन तथा मर्मतसम्बन्धी तालिम दिइनेछ ।

ऐतिहासिक प्रसङ्ग

४. कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजना एसियाली विकास बैंकको लगानीमा निर्माण भइ सन् २००२ बाट सञ्चालनमा आएको हो । नेविप्राको वातावरणीय तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (एसएसडी)ले सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन गरेको थियो । यसैगरी, कालीगण्डकी वातावरणीय व्यवस्थापन एकाइले सामाजिक र वातावरणीय कार्यक्रम कार्यान्वयन गरेको थियो । आयोजनाबाट प्रभावित समुदायको जीविकाको पुनर्बहाली एवम् विकास गर्ने तथा समाजमा परेको नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले पहुँच सडक र सुविधाका लागि अधिग्रहण, क्षतिपूर्ति र पुनर्वास योजना (एसीआरपी) तथा क्षतिन्यूनीकरण व्यवस्थापन र अनुगमन योजना तयार गरिएको थियो ।

५. एसीआरपीले जग्गाको केही अंश वा घरहरु गुमाएका १४६८ घरपरिवारहरु प्रभावित भएको पहिचान गरेको थियो जसमध्ये अधिकांश आयोजनाको पहुँच सडक निर्माणबाट प्रभावित थिए । ९४ हेक्टर निजी एवम् गुठीको समेत गरेर कुल १४८ हेक्टर जमिन अधिग्रहण गरिएको थियो । आयोजनाले नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न एक कार्यक्रमको प्याकेज नै कार्यान्वयन गरेको थियो । कार्यक्रम कार्यान्वयनका दौरानमा श्रम-विवाद, भाडामा जग्गा प्राप्त, रुख र गुठी जग्गाको क्षतिपूर्ति दिने जस्ता अनुभवहरु गरिएको थियो । आइसीआरको कार्यान्वयन र विज्ञ समूहको प्रतिवेदन अनुसार ती सबै विषयहरुको सन्तोषजनक समाधान गरिएको थियो ।

भीसीडीपीको आधारभूत कारण (Rationale for VCDP)

६. परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रमा बसोवास गर्ने जोखिममा परेका समूह खासगरी सांस्कृतिक रुपमा संवेदनशील मानिएका बोट्टे जातीहरुको समस्या र आवश्यकतालाई समाधान एवम् सम्बोधन गर्न परियोजनाले जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजना (भीसीडीपी) तयार गरेको थियो । जोखिमपूर्ण समुदायको पहिचान र तिनमा परेको प्रभाव लाई सम्बोधन गर्नुका साथै परियोजनाबाट ती समुदाय लाभान्वित भएको कुरा सुनिश्चित गर्न प्रस्तावित आयोजनाको योजना र कार्यान्वयनलाई दिशानिर्देश गर्न भीसीडीपी तयार पारिएको थियो । भीसीडीपी का विशिष्ट उद्देश्यहरु यसप्रकार छन्

१. सम्पूर्ण परियोजना चक्रमा जोखिममा परेका समूहको सभागिता सुनिश्चित गर्ने र परियोजना गतिविधिको अनुगमनका साथै मुख्यरुपमा परियोजनाले सहयोग गरेका समुदायको विकास सुनिश्चित गर्ने ।

२. जोखिममा परेका घरधुरीले परियोजनाको लाभबाट लाभान्वित भएको सुनिश्चित गर्ने ।

३. जोखिममा परेका घरधुरीलाई परियोजनाको वारेमा सूचना यथोचित ढङ्गले प्रवाह गरी छलफलमार्फत् उनीहरुबाट परियोजनाको गतिविधि र कार्यान्वयनमा भूमिका खोजी गर्ने ।

कार्यविधि

७. डेस्क स्टडी, सान्दर्भिक पूर्वकार्य (साहित्य)को अध्ययन, विज्ञ समूहको स्थलगत अवलोकन अध्ययन, सामूहिक छलफल, स्थानीय समुदाय, सरोकारवाला नेविप्राका कर्मचारी र सरकारी निकायसँग गरिएको

छलफल एवम् अन्तर्क्रिया भेटघाट आदिमा आधारित अध्ययन विधिहरुबाट भीसीडीपी तयार गरिएको हो । प्रस्तावित परियोजनाको भीसीडीपी तयार गर्दा अपनाइएका विस्तृत कार्यविधिहरु निम्नासुर रहेका छन् ।

परियोजना प्रभावित क्षेत्रको वर्णन

८. परियोजनाको क्षेत्रभित्र प्रस्तावित मर्मतसम्भार परियोजनाको 'केन्द्रीय परियोजना क्षेत्र' र 'सेरोफेरो क्षेत्र'हरु पर्दछन् । 'प्रोजेक्ट' भन्नाले काली गण्डकी ए जलविद्युत् पावर प्लान्ट को प्रस्तावित मर्मत सम्भारलाई जनाउँछ भने 'एरिया' भन्नाले 'परियोजनाको मुख्य क्षेत्र' र 'सेरोफेरोको क्षेत्र' भन्ने बुझिन्छ । 'परियोजनाको मुख्य क्षेत्र' भन्नाले हेडवर्क्सको क्षेत्र लगायत परियोजनाको संरचनाहरु र अन्य सुविधाहरु पर्दछन् जहाँ मर्मत सम्भारको कामहरु गरिनेछ । 'परियोजनाको सेरोफेरो क्षेत्र' ले त्यस्तो बृहद् क्षेत्रलाई जनाउँछ जुन प्रस्तावित परियोजना कार्यान्वयनबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ र जहाँ परियोजनाका कुनै पनि संरचना र सुविधाहरु भने रहेका हुदैनन् । सेरोफेरो क्षेत्र अन्तर्गत छिमेकी हर्मीचौर र श्रीकृष्ण गण्डकी गाविसका केही भूभागहरु पर्दछन् ।

डेस्क स्टडी एवम् पूर्वकृति अध्ययन

९. भिसिडिपि तयार गर्दा कालीगण्डकी ए जलविद्युत् आयोजनाका सामाजिक प्रतिवेदनहरु र अन्य दस्तावेजहरु, जिल्ला तहका प्रतिवेदनहरुका साथै सान्दर्भिक पूर्वकृतिहरु अध्ययन गरिएको थियो । अध्ययन गरिएका मुख्य प्रतिवेदनहरु निम्न थिए, १.संश्लेषण गरिएका प्रतिवेदनहरु (वातावरणीय र सामाजिक), २००३, काली गण्डकी ए जलविद्युत् परियोजना, २. परियोजना सम्पन्न प्रतिवेदन, २००४ (एडीवी), काली गण्डकी ए जलविद्युत् परियोजना, र ३. वातावरणीय तथा सामाजिक क्षति न्यूनीकरण तथा अनुगमन प्रतिवेदन (कार्यान्वयन चरण), काली गण्डकी ए जलविद्युत् परियोजना । यसबाहेक आवश्यक सूचना संकलन गर्ने क्रममा स्याङ्जा, पाल्पा र गुल्मी जिल्लाका जिल्ला विकास समितिद्वारा प्रकाशित जिल्लाका प्रोफाइलहरु, नेपाल सरकार मातहतको केन्द्रीय तथ्यांक विभागद्वारा प्रकाशित २०६८ को जनगणनाको तथ्याङ्क एवम् विभिन्न गाविसका प्रोफाइलहरु अध्ययन गरिएको थियो ।

१०. दस्तावेजहरुको अध्ययनले अध्ययन क्षेत्रलाई बुझ्न, मूल परियोजनामा अपनाइएका कार्यान्वयन प्रक्रियाको मूल्यांकन गर्न, तथ्यांकमा पाइएको भिन्नता र भिसिडिपिको तयारी का लागि आवश्यक

सूचना तथा तथ्यांक संकलनका लागि चाहिने कार्यविधि बनाउन मद्दत गरेको थियो । जोखिममा परेका जाति, भाषा र धर्मको सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक पक्षसँग सम्बन्धित तथ्यांकहरु जनगणना २०६८ बाट साभार गरिएको हो । केन्द्रीय तथ्यांक विभागले नेपालको जनगणना २०६८ बाट प्रभावित समुदायको सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक तथ्यांक (जाति, भाषा, धर्म आदि) साभार गरिएको थियो ।

स्थलगत अध्ययन तथा तथ्याङ्क सङ्कलन

११. सामाजिक विज्ञ, सामाजिक-अर्थशास्त्री, समाजशास्त्री, मानवशास्त्री, इन्जिनियर र तथ्यांक विश्लेषकहरु सहितको विभिन्न क्षेत्रका विज्ञहरुको एक समूहले कालीगण्डकी ए जलविद्युत् परियोजनाको अध्ययन क्षेत्र अवलोकन र सर्वेक्षण कार्य २०१२ को डिसेम्बर महिनामै शुरु गरेको थियो । कालीगण्डकी ए जलविद्युत् परियोजनाको हेडवर्क्स, पावरहाउस, एक्सेस रोड, नदीमाथितिर पर्ने रिजभर्वायर, नदीको तलतिरका क्षेत्र, प्रसारण लाइन एवम् सब्स्टेशन क्षेत्रहरुमा नमूना सर्वेक्षण गरिएको थियो । उक्त समूहले स्याङ्जा जिल्लाको जिल्ला विकास समिति र मालपोत कार्यालयबाट जिल्लास्तरीय र गाविसस्तरीय तथ्याङ्क र सूचना संकलन गरेको थियो ।

१२. परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै विधिहरु अपनाएर तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । तथ्यांक संकलन विधिहरुमा क. घरधुरी प्रश्नावली, ख. चेकलिष्टको प्रयोग गर्दै सामूहिक छलफल, ग. जिल्लास्तरीय विभिन्न संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग अन्तर्वार्ता (मालपोत कार्यालय, जिविस कार्यालय, गुठी संस्थान लगायत जिल्लाका कार्यालय, कालीगण्डकी ए जलविद्युत् परियोजनाको बेल्टारी कार्यालका कर्मचारी एवम् नेविप्राका केन्द्रीय कार्यालयका कर्मचारीहरु) । जोखिममा परेका समुदायहरुको समस्या पहिचान गर्ने उद्देश्यले जनजाति, दलित र महिला घरमुली भएका कुल ८७ घरपरिवारमा सर्वेक्षण गरिएको थियो । कुल सर्वे गरिएका घरपरिवारमध्ये करीब ८९ प्रतिशत जनजाति समुदायका थिए ।

१३. महिला, सीमान्तीकृत बोटे समुदाय, अन्य जनजाति र दलित, बाँधबाट माथितिरका सेतीवेनी गाविसका समुदाय र बाँधबाट तलतिर पानी नबग्ने क्षेत्र रुद्रवेनीका समुदायसँग स्वतन्त्र र पूर्वसूचित छलफलहरु चलाइएको थियो । छलफल र अन्तर्क्रियाका मुख्य उद्देश्यहरुमा त्यहाँका महत्वपूर्ण समस्याहरुवारे, त्यस क्षेत्रका सूचनाहरु, कालीगण्डकी ए जलविद्युत् आयोजना क्षेत्रका अरुसँग नमिल्ने खालका र नयाँ उठेका समस्याहरुवारे गुणात्मक तथ्यांक संकलन गर्नुका साथै हेडवर्क्स साइटमा

प्रस्तावित मर्मत सम्भारको कार्यवारे जानकारी दिनु रहेको थियो । परियोजनाको अवधिभर जोखिममा परेका समुदायसँग निरन्तर छलफल तथा परामर्श चलिरहनेछ । यसैगरी बेल्टारीस्थित कालीगण्डकी ए जलविद्युत् प्लान्टका कर्मचारी, स्याङ्जा जिल्लाका जिविस र मालपोत कार्यालयका मुख्य सरकारी कर्मचारीहरूसँग पनि छलफल गरिएको थियो । जिल्लास्तरीय सरकारी कर्मचारीहरूसँगको अन्तर्वार्ताका मुख्य उद्देश्यहरु आयोजना क्षेत्रका गाविसहरुमा रोयल्टीको विनियोजन तथा उपयोग, रिजर्भ्वोरमा सञ्चालित ङुंगाको संचालन तथा सुरक्षा व्यवस्था, प्रभावित बोटे परिवारलाई पुनस्थापना गर्न बनाइएका घरहरुको हस्तान्तरण र स्वामित्व र कालीगण्डकी प्राथमिक विद्यालय स्थापनावारे बुझ्ने रहेका थिए ।

परियोजना प्रभावित समुदायको विकास योजना

१४. नेपालमा एउटा समूहलाई जोखिमयुक्त बनाउने कारणहरु थुप्रै छन् । एउटा समूह पछौटे हुनुमा आधिकारिक रूपले लिङ्ग, जाति र वर्णलाई मानिएता पनि क्षेत्र र आर्थिक अवस्था र इष्टमित्र वा प्रश्रय दिनेहरुको सञ्जालले पनि उत्तिकै भूमिका खेलेको हुन्छ । दशौं राष्ट्रिय योजना (२००२-२००७) ले नेपालको परिवेशमा तीनवटा मुख्य समूह (महिला, दलित, आदिवासी /जनजाति)लाई अन्यभन्दा बढी जोखिममा रहेको पहिचान गरेको छ । यी तीन समूहहरु क.जीवनवृत्ति, सम्पत्ति र सुविधामा पहुँच नहुनु, ख. सामाजिक समावेशीकरण र सशक्तीकरणको अभाव, ग. कानूनी समावेशीकरण र सरकारमा उनीहरुको प्रतिनिधित्व नहुनु र घ. आर्थिक सीमान्तीकृत कारणले विपन्न र पिछ्छाइएका हुन् । नेपालमा मुख्य र प्रभुत्व भएको समाजभन्दा छुट्टै सामाजिक र सांस्कृतिक पहिचान भएको सामाजिक समूहलाई आदिवासी र जनजाति भनिन्छ । साथसाथै, नेपालको परिवेशमा 'दलित' भन्नाले त्यस्तो समुदाय वा व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ जो जातीय विभेदबाट पीडित र जातीय हिसाबले समाजको तल्लो तहमा पर्दछन् । महिलाले कुल जनसंख्याको आधा हिस्सा ओगटेता पनि अद्यापि लैङ्गिक विभेद भने कायमै छ । ज्ञान, आर्थिक स्रोत, राजनैतिक शक्तिमा पहुँच र निर्णय प्रक्रियामा स्वाधिकार को कमीले नेपालमा महिलाको स्तर कमजोर भएको हो ।

तसर्थ, नेपालमा सबै समुदायका महिलाहरु पनि आर्थिक स्रोत र जनजीविकाको छनौटमा भएको सीमित पहुँचको कारणले जोखिममा परेका वा पछाडि परेका वर्गहरुमै पर्दछन् । वृद्ध, केटाकेटी र आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने व्यक्तिहरु पनि जोखिमको संघारमा रहेका छन् ।

आदिवासी मानिसहरु र अरु जोखिममा परेका समुदायहरुको सम्बन्धमा बनेका सान्दर्भिक नीतिहरु

१५. नेपालले आदिवासी समुदायको लागि छुट्टै नीति बनाएको त छैन तथापि दशौं योजनामा पिछडिएका समुदायहरु जस्तै आदिवासी, दलित, महिला, अपाङ्ग र अन्य जोखिममा परेका समूहहरुलाई दिइने आधारभूत सेवाप्रवाहमा विशेष जोड दिइएको छ । दलित, आदिवासी र अपाङ्ग समुदायलाई लक्षित गरी तिनको उत्थान, रोजगारी र विशेष सुरक्षाका निम्ति लक्षित कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने भन्ने कुरा दशौं योजनाको एक प्रमुख नीतिभित्र पर्दछ । सरकारले जोखिममा परेको सामाजिक वर्गको आधारभूत सुरक्षाको प्रत्याभूतिका निम्ति मार्गदर्शक, छुट्टै र सबल कार्यक्रमहरु ल्याउनुपर्ने नीतिगत व्यवस्था छ । योजनाहरुमा ती वर्गको संरक्षण र विकासका निम्ति नीति र कार्ययोजनाहरु पनि प्रतिपादन गरिएका छन् । उक्त नीतिले लक्षित र सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरु जोखिममा परेका, विपन्न र शोषित समूहहरुको हित अभिवृद्धि गर्ने खालको हुनुपर्ने बताएको छ ।

यसैगरी आदिवासी जनजातिको उत्थानका लागि बनेको आदिवासी/ जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ (२००२), राष्ट्रिय मानव अधिकार कार्ययोजना २००५, वातावरणीय ऐन १९९७ र वन ऐन १९९३ ले जोखिममा परेका समूहको संरक्षण र संबर्द्धन गर्नुका साथै आदिवासी समुदायको ज्ञान र सांस्कृतिक सम्पदालाई जोगाउन र प्रवर्द्धन गर्न विशेष जोड दिएको छ । सन् १९९९ मा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा संशोधन गरी आदिवासी जनजातिको भाषा, धर्म, संस्कृतिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न एवम् उनीहरुको समग्र हित गर्न स्थानीय राजनीतिक समूहलाई थप अख्तियारी प्रदान गरिएको थियो । यसैगरी, आदिवासी समुदायको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्रलाई सन् २००७ को संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाले अनुमोदन गरेको थियो । नेपालले आइएलओ कन्भेन्सनको १६९ सेप्टेम्बर १४, २००७ तदनुसार २०६४ भाद्र २८ गते अनुमोदन गर्‍यो । उक्त कन्भेन्सनको धारा १ ले जनजाति र आदिवासी समुदायको परिभाषा गरेको छ । धारा ६ मा ती समुदायका मानिसहरुसँग छलफल गर्दा उपयुक्त उपायहरु अपनाउनुपर्ने र त्यसो गर्दा उनीहरुकै प्रतिनिधि संघ संगठनमार्फत् गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ । धारा १५ ले ती आदिवासी, जनजातिले सम्भव भएसम्म प्रकृतिक स्रोतको उपयोगमा सहभागी भएर लाभ लिनेछन् र प्रकृतिक स्रोतको उपयोग गर्ने क्रममा ती आदिवासी जनजातिलाई कुनै नोक्सानी भएमा उचित क्षतिपूर्ति पाउनेछन् । धारा १६ (२) का अनुसार, यदि यिनीहरुको स्थानान्तरण आवश्यक परेमा, त्यस्तो उपाय र स्थानान्तरण गर्दा उनीहरुको स्वतन्त्र र

सुसूचित भइ दिएको सहमतिमा मात्रै गरिनेछ । धारा १६ (३) का अनुसार तर त्यसरी स्थानान्तरण गरेको आधार वा कारण त्यसउपान्त नरहेमा, उनीहरूलाई आफ्नै भूमिमा फर्कन पाउने अधिकार हुनेछ । विश्व बैंकको आदिवासी जनजाति सम्बन्धी नीति (ओपी/बिपी ४.१०) ले ऋण लिनेले र बैंक कर्मचारीले आदिवासी जनजातिको पहिचान गर्ने, उनीहरूसँग छलफल गर्ने, उनीहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित गर्ने, बैंकले लगानी गर्दा हुने लाभ सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । त्यसरी लगानी गर्दा पर्नजाने नकारात्मक प्रभावलाई हटाउने वा सम्भव नभएमा न्यूनीकरण गर्नुपर्नेछ ।

परियोजना क्षेत्रका जोखिममा परेका समुदायहरू

१६. पुनर्वास योजना अन्तर्गतका १७ घरधुरी बोटे समुदायबाहेक कुनै पनि अन्य जातिको बाहुल्यता नरहेको योजना क्षेत्रमा मिश्रित प्रकारको समुदाय बसोबास गर्दछन् ।

परियोजना क्षेत्रमा रहेका जोखिममा परेका समुदायमा बोटे, मगर (जनजाति), दलित र महिला घरमुली भएका घरधुरीहरू लगायत पर्दछन् । ती जोखिममा परेका घरधुरी संख्याको आधाभन्दा बढीसँग औसत १.१३ हेक्टर जमिन छ । सबैजसोको घरमा भेडा र बाखाहरू छन् भने केहीको घरमा सुँगुर पनि छ । जमिन हुनेहरूमध्ये करीब ९० प्रतिशतले उत्पादन गरेको अन्नले उनीहरूलाई नै तीन महिनालाई मात्रै पुग्दछ । अरु बाँकी महिनाको लागि बजारबाट अन्न खरीद गर्नुपर्ने अवस्था छ । अरु नदीकिनारका समुदायसरह, प्रभाव पर्न सक्ने त्यस क्षेत्रको घरधुरीहरूको आर्थिक गतिविधि कृषि तथा गैरकृषि मिश्रित खालको छ । ती समुदायको मुख्य पेशा पशुपालन र कृषि हो यद्यपि उनीहरूको पेशाले जीविका मात्रै चल्छ । बोटेहरूको परम्परागत पेशा माछा मार्ने र डुङ्गा तार्ने भएतापनि हाल थोरैले मात्रै ती कामहरू गर्दछन् । धेरैजसो घरपरिवारहरू विभिन्न खालका काममा आवद्ध छन् ।

१७. हालको प्रति घरधुरी औसत वार्षिक आमदानी करीब ने रु ७५०८७ अनुमान गरिएकोमा तेश्रो राष्ट्रिय जीवनस्तर सर्वेक्षण २०११ को तथ्यांकअनुसार भन्दा धेरै न्यून देखिन्छ, जसमा नेपालको वार्षिक औसत घरधुरी आमदानी (ने रु २,०२,३७४), पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको (नेरु २,१२,६९४), हिमाली क्षेत्रको (नेरु १,६९,९९०) र पश्चिम ग्रामीण पहाडको (नेरु १,५७, ९९१) उल्लेखित छ । कुल घरधुरीमध्ये एक तिहाइभन्दा केही बढी घरधुरीहरूको आमदानी नेरु ३०,००० देखि ६०,००० को बीचमा पर्दछ र करीब ३० प्रतिशतले प्रतिवर्ष नेरु १,००,००० भन्दा बढी कमाउँछन् । तर हालको औसत वार्षिक खर्च

नेरु ४४,७४४ अनुमान गरिएता पनि उक्त खर्च रिपोर्ट गरिएको आम्दानीभन्दा धेरै कम छ । तर, आम्दानीको ठूलो हिस्सा खाद्यान्न खरीद गर्न, त्यसपछि क्रमशः लत्ताकपडा, औषधी र उपचार, ऋण तिर्न, र चाडपर्व मनाउन खर्च भएको पाइन्छ । ती प्रभावमा परेका घरधुरीहरूले शिक्षामा एकदमै कम मात्रै खर्च गरेका छन् । आधाभन्दा बढी घरधुरीले प्रतिवर्ष नेरु ६०,००० खर्च गर्दछन् भने ७ प्रतिशतले प्रतिवर्ष नेरु १००,००० खर्च गर्दछन् ।

कार्ययोजना

१८. भीसीडिपीले परियोजनाले सृजना गरेका अवसरहरूलाई परियोजनाको कार्यान्वयनबाट जोखिममा परेका समुदायको जीवन उत्थान गर्ने लक्ष्य राखेको छ । भीसीडीपीमा विभिन्न गतिविधीहरू समावेश गरिएका छन् र यो परियोजनाको महत्वपूर्ण खण्ड हो । परियोजनालाई सापसँगसँगै कार्यान्वयन गरिने छ । समुह छलफल, अन्तर्वार्ता र स्थलगत अवलोकनजस्ता विधीहरूलाई भीसीडीपी अन्तर्गत समुदायको तहसम्म कार्यक्रमहरू लैजान प्रयोग गरिएको छ ।

जोखिममा परेका मानिसहरूको चाहना

१९. भीसीडीपीले आफ्नो योजना र कार्यक्रमलाई स्थानीय समुहमा रहेका मानिसहरू र स्थानीय नेताहरूसँगको अन्तक्रिया र सामुहिक छलफलको आधारमा तय गर्ने छ । स्थलगत सर्वेक्षणले देखाए अनुसार जोखिममा परेका मानिसहरूको परियोजनाबाथ धेरै आशाहरू रहेका छन् । स्थलगत अवलोकन र अन्तर्क्रियाले जोखिममा परेका मानिसहरूको देहाय बमोजिमको मुख्य विषयवस्तु, चासो र आशाहरूलाई उजागर गरेको छ ।

- परियोजनामा क्षेत्रमा रोजगारीमा जोखिममा परेका समुदायको सहभागीता
- आयआर्जन र सीप तालिमको कार्यान्वयन
- घरहरूको मर्मतसम्भार
- विद्यालयको मर्मतसम्भार
- जग्गाको कानुनी स्वामित्व

प्रस्तावित योजना

२०. भीसीडीपीले भीसीडिपीले परियोजनाले सृजना गरेका अवसरहरूलाई परियोजनाको कार्यान्वयनबाट जोखिममा अवस्थामा पुगेका समुदायको जीवन उत्थान गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यसैगरी यसले जोखिममा

परेका समुदायले उठाएका अन्य मुख्य विषयवस्तुलाई पनि सम्बोधन गर्ने योजना राखेको छ । यसैले भीसीडीपीले जोखिममा परेका समुदायको चासो र विशिष्ट आवश्यकता पुरा गर्न निम्न बमोजिम विधीहरु प्रस्ताव गरेको छ :

संरचना सहयोग

कुनै पनि क्षेत्र तथा समुदायको विकासको लागि संरचनाको विकास प्राथमिक शर्त हो । जोखिममा परेका समुदायको आवश्यकताहरु पुरा गर्नको लागि देहाय बमोजिमको क्षेत्रमा संरचना विकासले उनीहरुले सामाजिक आर्थिक अवस्थाको उत्थानमा सकारात्मक र प्रभावकारी नतिजा आउनेछ :

- खानेपानी
- विद्यालय पुनर्निर्माण
- पुनर्स्थापित घरहरुको पुनर्निर्माण

आर्थिक सहयोग

भीसीडीपीले जोखिममा परेका समुदायको आर्थिक पक्षमा सहयोग गर्न निम्न बमोजिम सहयोगको प्रस्ताव गरेको छ ।

- पेशागत तालिम र स्थानीय तहमा रहेका साधनस्रोतमा आधारित आयआर्जनका गतिविधीहरुको शुरुवात
- गैरसरकारी संघसंस्था, गाविस, जिविस कर्मचारीलाई क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम
- स्थानीय बोटे समुदायको लागि सामुदायिक ङुंगा संचालन
- बोटे समुदायको लागि पानी ट्यांकीमा माछा पालन तालिम
- घरजग्गा तथा विद्यालयको कान'नी हस्तान्तरण

अन्य सामुदायिक मागहरु

- सेतीबेनी शीलामको संरक्षणको काम
- रुद्रबेनी राम मन्दिरको छेउको नदिको किनार सुरक्षण
- ग्रामीण विद्युतीकरण
- घाटको निर्माण
- परियोजनाबाट खानेपानी, सिंचाई र बिद्युतको सुविधा

- नदिभन्दा तल रहेको भागमा खतराको घण्टीको विस्तार

२२. भीसीडीपीको कार्यान्वयन परियोजनाको जिम्मेवारी हुनेछ । भीसीडीपीको कार्यान्वयनको लागि जोखिममा परेका समुदाय, गाविस र स्थानीय गैरसरकारी संघसंस्थाको प्रतिनिधित्व रहनेगरी भीसीडीपीको सफल कार्यान्वयन गर्न एउटा समिति खडा गरिनेछ । यो समितिको निर्माणमा परियोजनाले सहजीकरण गर्ने छ र यो समिति स्थानीय तहमा देखापर्ने परियोजना कार्यान्वयनको चरणमा कुनै विवाद आएमा त्यसलाई समाधान गर्न जिम्मेवार हुनेछ । सम्पूर्ण प्रयत्नहरूलाई परियोजना अर्न्तगतको वातावरणीय तथा सामाजिक अनुगमन ईकाइको सामाजिक विकास अधिकृतले समन्वय गर्ने छ । परियोजना सामाजिक सेलका सामाजिक विकास अधिकृत परामर्श मितिको कम्तिमा एकहप्ता अगावै समुदायलाई जानकारी गराउन जिम्मेवार हुनेछ । परियोजनाले परामर्शका एजेण्डाहरू पहिला नै जानकारी गराउने छ । परामर्शको मिति र एजेण्डामा हुने परिवर्तनको अग्रिम जानकारी दिइने छ । कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण र आयआर्जन कार्यक्रममा लाभ लिने समुदायको निर्णय समितिको परामर्शमा गरिन्छ ।

२३. भीसीडीपीको कार्यान्वयनको लागि परियोजनाले सञ्चार रणनीति तय गर्ने छ । सञ्चार रणनीति प्रभावित समुदायसँगको स्वतन्त्र, अग्रिम र सुचित परामर्शको आधारमा निर्देशित हुने छ । यस किसिमको सहभागीताले परियोजनाको कार्यान्वयनको लागि प्रभावित समुदायमा विस्तृत सामुदायिक सहभागीता र सबै तह र तप्काको सुसूचित सहभागीता सुनिश्चित गर्छ । सबै परियोजना सँग सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरूलाई सुचना दिने दायित्व निर्माणकर्ता (केजीए एचइपी) को हुने छ । सुचनाले सरोकारवाहू परियोजनाबाट पर्ने सम्भावित प्रभाव र लाभहरूको बारेमा पुर्ण रुपमा जानकारी राख्नेछन् । केजीए एचइपीको सामाजिक सेल सबै सान्दर्भिक सरोकारवालाहरूलाई समयमै जानकारी दिएर र स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई नीतिनिर्माण र भीसीडीपीको कार्यान्वयनको लागि उत्प्रेरित गर्दै सबैलाई सूचित गर्न जिम्मेवार छ । परियोजनाले परियोजनासँग सम्बन्धित सुचनाहरू प्रभावित व्यक्ति तथा समुदायमा सुचना तथा जानकारीहरू प्रवाह गर्न परियोजनामा विभिन्न सञ्चार सामग्रीहरू जस्तै ब्रोसर, पर्चा, फ्लायर, राष्ट्रिय र स्थानीय अखबार, विद्युतिय सञ्चारमाध्यम -एफएम) को प्रयोग गरिने छ ।

२४. एसआइए र भीसीडीपीको ड्राफ्ट र अन्तिमलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरण र विश्व बैंकको वेभसाईट मार्फत सार्वजनिक गरिनेछ र राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा रहेका पाठकहरूलाई उपलब्ध गराईने छ । स्थानीय तहमा, भीसीडीपीको कार्यान्वयनको समयावधीभर नै सुचना प्रवाह र परामर्श जारी राखिने छ । एसआइए र भीसीडीपीको म'ख्य नतिजाहरूलाई नेपालीमा अनुवाद गरिनेछ र सहभागीहरू र उत्साहित व्यक्तिहरूलाई वितरण गरिने छ ।

२५. परियोजनाले भीसीडीपी कार्यान्वयनलाई निरन्तर अनुगमन गरिरहनेछ । कार्यान्वयनको शुरुका छ महिनासम्म मासिक प्रगति विवरण तयार पारिने छ । त्यसपछि त्रैमासिक प्रगति विवरण तयार पारिने छ । अनुगमन सचक आधारभूत तथ्यांकको आधारमा तय गरिने छ । आन्तरिक अनुगमन गतिविधीहरूलाई परियोजनाको सामाजिक सेल मार्फत सञ्चालन गरिनेछ । भीसीडीपीको कार्यान्वयनको अनुगमनको लागि अनुगमन सुचकहरूको एउटा सेटलाई माथि टेबल ५.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ । जोखिममा परेका समुदाय, गाविस र स्थानीय गैरसरकारी संघसंस्थाको प्रतिनिधित्व सहितको समिति मार्फत सहभागीतामुलक अनुगमनका सुनिश्चित गरिनेछ । त्यस्तै भीसीडीपीको बाह्य मुल्यांकन भने परियोजनाले नियुक्त गरेको तेस्रो पक्षले गर्ने छ । बाह्य अनुगमन मध्यावधीमा एक पटक र भीसीडीपी सम्पन्न भएपछि एक पटक गरिने छ ।

लैङ्गिक कार्ययोजना

२६. परियोजनाको क्षेत्रमा, भण्डै ५० प्रतिशत महिलाको जनसंख्या रहेको छ । तथापी सर्वेक्षणको समयमा जम्मा ८ वटा महिलाले चलाएका घरहरू पाईयो जसमा करिब ६ जनाको परिवार संख्या रहेको थियो । अत्यन्त कमजोर साक्षरता दर सहित महिलाहरूले नेतृत्व लिएका घरपरिवार आर्थिक गतिविधीमा सहभागी भए पनि कठिन अवस्थामा छन् र अधिकांस उनीहरू दैनिक ज्यालादारीमा कित खेतीपाती वा अन्य काम गर्छन् । प्रत्येक घरधुरीले ले वर्षमा एक लाख पचारहजार भन्दा कम कमाई छ र कमाईको ७० प्रतिशत खानेकुरा किन्नमा खर्च हुन्छ । जसले गर्दा उनीहरू शिक्षा र अन्य रमाईलो काममा धेरै कम मात्र खर्च गर्न सक्छन् । सर्वेक्षणमा सहभागी कुनै पनि महिलाको न त घरमा नत समुदायस्तरमा निर्णय निर्माण प्रकृत्यामा सहभागीता थियो । परियोजना तहमा रहेको महिलाहरूको आर्थिक र समाजिक अवस्थालाई हेर्दा महिलाहरूको आर्थिक समाजिक विकाससँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई परियोजनाको क्षेत्रभित्र पार्नु सान्दिर्भिक देखिन्छ ।

२७. महिलाहरूसँग मुख्य दुईवटा उदेश्यहरूसहित परामर्श गरिएको थियो : १) परियोजनामा महिलाका विशिष्ट मुद्दाहरूको पहिचान र २) परियोजनाका विभिन्न गतिविधीहरूमा महिलाहरूको सहभागीता सुनिश्चित गर्ने । हरेक परामर्श बैठकमा महिलाहरूलाई सहभागीताका लागि र उनीहरूका विचार राख्नका लागि प्रोत्साहित गरिएको थियो । र उनीहरूका विचार सुनिएको थियो । बेलटारी क्षेत्रमा गरिएको समूह छलफलमा २० जना महिलाहरूको सहभागीता थियो । महिलाहरूले उठाएका विषयवस्तुहरू १) बेलटारी क्याम्पमा विरामी कक्ष लाई निरन्तरता दिने २) खानेपानी र सिँचाई योजनाहरूलाई पूनर्निमाण गर्ने ३) रोजगारीको अवसर र ४) खतरा सूचक व्यवस्थाको विस्तार ।

२८. निर्माण ठेकेदारले छानिएका स्थानमा निर्माण क्याम्प खडा गर्ने छ । निर्माणका क्रममा कामदारहरुको आवश्यकता परेमा अस्थायी बासको अन्य संरचनाहरु उपलब्ध गराईने छ । यहाँनेर के कुरा बुझ्न जरुरी छ भने निर्माण कार्यमा पुरुषसँगै महिला तथा बालबालिका पनि सहभागी भएका छन् र उनीहरु दोस्रो दर्जाको नागरिक जस्तो अस्थायी क्याम्पमा बस्न बाध्य छन् । उनीहरुले धेरै कठिन अवस्था भैल्न पर्ने हुन सक्छ । यस्ता कठिन अवस्थाहरुलाई पार लगाउन ठेकेदारले निर्माण क्याम्प बनाउँदा एकल परिवारलाई बस्न योग्य बासस्थान, आधारभूत स्वास्थ्य स'विधाहरु र प्राथमिक शैक्षिक गतिविधिहरु सहितको पूर्व प्राथमिक विद्यालय निर्माणको दायित्व लिनुपर्ने छ । यस्तै महिलाहरुलाई रात्रि सिफ्टबाट मुक्ति दिने, लक्षित वर्गलाई एचआईभी एड्सको बारेमा सचेतना कार्यक्रम लगाउन र निर्माण क्याम्प र वरिपरिका गाउँहरुमा सहूलियत दरमा कण्डम उपलब्ध गराउन पने छ ।

२९. इएसएसडी / एनजीओ ले एसएचजी निर्माणमा रुची भएका महिलाहरुको पहिचान गर्न प्रयत्न गर्ने छन् । महिला एसएचजी सरकारले बनाएको मूल्यमान्यता अनुरूप बन्ने छ । एसएचजी एउटै गाविसका महिलाहरुबीच जव सम्भव हुन्छ, तव गठन गरिने छ । सीप विकास कार्यक्रम र आर्थिक सहयोग एसएचजीहरु मार्फत गरिने छ । लघु कृषि सहयोग कार्यक्रममा जोखिममा परेका महिलाहरुले नेतृत्व गरेका घरधुरीका लागि विशेष रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

३०. आयआर्जन कार्यक्रमको निर्माण गर्दा महिलाहरुको उनीहरुले क्षमताले भ्याउने गतिविधि मार्फत आय स'निश्चित गरिनेछ । यसरी कार्यक्रम निर्माण गर्दा साधनस्रोतको उपलब्धता र महिलाहरु पहिलादेखि नै सहभागी उद्यमशीलतामा पनि ध्यान दिईने छ । क्षमता अभिवृद्धि सहायता पनि प्रदान गरिने छ, जसले महिलाहरुको गैरखेतीपाती रोजगारी जस्तै सिलाईकटाई, साना पसलहरु, स्थानीय बस्तुको खरिद विक्री र स्थानीय उत्पादनको प्रशोधन जस्ता सीपमूलक तालिममा पहुँच बढ्ने छ । महिलाहरुलाई आर्थिक र सामाजिक मूलप्रवाहमा समाहित गर्न समाजिक सचेतना अभियानहरु र तालिमको अवसरहरु प्रदान गरिनेछ । परियोजनाले महिलाहरुको समुदायमा आधारित र गैरसरकारी संघसंस्थाहरुलाई परियोजना निर्माण अवधीभर तालिम प्रदान तथा परामर्श मार्फत सशक्त गर्ने छ ।

३१. लैङ्गिक कार्ययोजनाले विभिन्न गतिविधि र कार्यक्रमहरु मार्फत विविध लैङ्गिक विषयहरुलाई सम्बोधन गर्ने योजना गरेको छ । विभिन्न संस्थागत सदस्यहरुको भूमिका कार्यान्वयन संयन्त्र सहित अझै अगाडिका मूल्यांकन गर्न सूचकहरु र प्रमाणित गर्ने माध्यमहरु विशिष्टकृत गरिएको छ । लैङ्गिक विकास योजनालाई समयमै सम्पन्न गर्ने प्रयत्न स्वरुप हरेक गतिविधिको कार्यान्वयनको लागि समयसीमा तय गरिएको छ । जीएपीका लागि रु १ मिलियनको बजेट छ, र अन्य गतिविधिले पनि महिला केन्द्रित काममा खर्च गर्ने छ ।

संस्थागत व्यवस्था

३२. एसएपी र भीसीडीपीको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परियोजना प्रबन्धकको रहनेछ। परियोजना प्रबन्धकलाई इएसएसडीले सहयोग गर्नेछ। इएसएसडीले परियोजना तहमा एक सामाजिक सेल स्थापना गर्नेछ। इएसएसडीको उक्त सामाजिक सेलमा जलविद्युत परियोजनामा मजगो अनुभव भएको एकजना सामाजिक विकास अधिकृत रहनेछन्। एसडीओलाई दुईजना सामाजिक परिचालकले सहयोग गर्नेछन्। एसएसडीले स्थानीय रूपमै योग्य व्यक्तिहरूमध्येबाट ती परिचालकहरू नियुक्त गर्नेछ। तीमध्ये एकजना परिचालक महिला रहनेछ। दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि एसडीओले सिधै परियोजना प्रबन्धकलाई प्रतिवेदन गर्नेछन्। एसएपीको कार्यान्वयनका लागि परियोजना सूचना अभियान, समूह तथा व्यक्तिमा आधारित आय आर्जन क्रियाकलापहरू तथा समुदाय परिचालन गर्न सामाजिक सेल जिम्मेवार हुनेछ। आवश्यक परेको अवस्थामा परियोजना सूचना अभियान, गरिबी निवारण तथा आयोपार्जन क्रियाकलाप विशेषगरी स्वावलम्बन समूहहरूको गठनको कार्यान्वयनका लागि सामाजिक सेलले स्थानीय गैरसरकारी संस्था वा कम्पनीहरूको सेवा खरिद गर्नेछ। प्रत्येक समूह सदस्यको विस्तृत भूमिका तथा जिम्मेवारी देहाय बमोजिमको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

भूमिका तथा जिम्मेवारी		
क्र.सं.	जिम्मेवार व्यक्ति	भूमिका तथा जिम्मेवारी
१	परियोजना प्रबन्धक	<ul style="list-style-type: none"> एसएपी तथा भीसीडीपीको कार्यान्वयन गर्ने समग्र जिम्मेवारी नीतिगत कुरामा सामाजिक सेललाई पथप्रदर्शन गर्ने कार्यान्वयनका लागि समयमै रकम निकासी भएको सुनिश्चित गर्ने मासिक रूपमा समीक्षा बैठक डाकी आन्तरिक रूपमा प्रगतिको अनुगमन गर्ने आवश्यक परेको बखत सम्बद्ध निकासहरूसँग समन्वय गर्ने
२	सामाजिक विकास अधिकृत	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना र समुदायबीच सहजकर्ताको भूमिका गर्ने एसएपी तथा भीसीडीपीको दैनिक कार्यान्वयन व्यवस्थापन गर्ने परियोजना सूचना अभियान तथा आयमूलक क्रियाकलापहरूको योजना तथा डिजाइन तयार गर्ने समुदायसँग परामर्श गरी जोखिमयुक्त समुदाय सम्पूर्ण

		<p>परामर्शको एक हिस्सा हो र उनीहरूको विचारहरू हृदयमंगन गरिएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> ● मासिक प्रगति विवरण तथा त्रैमासिक प्रक्रिया प्रलेखन तयार गर्ने ● अन्य सम्बद्ध निकायहरूसँग दैनिक सम्पर्क कायम गर्ने ● मासिक समीक्षा बैठकमा सहभागी हुने ● आयमूलक क्रियाकलापहरूका लागि तालिम कार्यक्रमको संयोजन गर्ने ● मूल प्रशिक्षक तथा तालिमका लागि संस्थाहरूको नियुक्ती गर्न परियोजना प्रबन्धकलाई सहयोग गर्ने ● अनुगमन तथा मूल्यांकनका लागि कार्यक्षेत्र बनाउने ● अनुगमन तथा मूल्यांकन निकायको नियुक्तिका लागि परियोजना प्रबन्धकलाई सहयोग गर्ने
३	समुदाय परिचालकहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● समुदायका आवश्यकताहरूको प्रमाणीकरण गर्ने ● जोखिमयुक्त समुदाय तथा तिनका आवश्यकताको पहिचान गर्ने ● सामाजिक विकास अधिकृत तथा समुदायसँग समन्वय गर्ने ● परियोजना सूचना अभियानको उत्तरदायित्व बहन गर्ने ● परियोजना प्रचार पुस्तिका वितरण गर्ने ● कर्म खर्च हुने जिविकोपार्जनका बारेमा जनचेतना जगाउने तथा समुदायलाई त्यसको अनुसरण गर्न सक्ने बनाउने ● परामर्शका लागि समुदाय परिचालन गर्ने तथा परामर्शमा सहभागी हुने ● मासिक प्रगति विवरण तयार गर्न सामाजिक विकास अधिकृतलाई सहयोग गर्ने ● तालिमको आवश्यकता तथा आयमूलक क्रियाकलापका लागि संस्थाहरूको पहिचान गर्ने ● गुनासो जाहेर गर्न समुदाय सदस्यहरूलाई मद्दत गर्ने र जीआरसीमा जान साथ दिने ● गुनासाहरू तथा त्यस सम्बन्धमा गरिएका निर्णयहरूको अभिलेख राख्ने

३३. एसएपी तथा भीसीडीका अंगहरुको परिचालन तथा सञ्चालनका लागि सिभिल कार्य सुरु हुनुभन्दा अगावै पर्याप्य कार्यान्वयन क्षमताको विकास गर्नु पर्दछ । क्षमता अभिवृद्धिका लागि अनुकरणीय समुदाय कार्यक्रम भएका अन्य परियोजनाहरुको स्थलगत भ्रमणका लागि सामाजिक सेलका कर्मचारीलाई पठाउन तथा समुदाय विकासका बारेमा तालिम पाठ्यक्रमका लागि प्रायोजन गर्न सकिनेछ । उक्त तालिम कार्यक्रमले लघु योजना, जनगणना तथा सामाजिक तथा आर्थिक सर्भेक्षण, सूचना प्रसार, समुदाय परामर्श तथा अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यका लागि सहभागितामूलक ग्रामिण लेखाजोखा गर्ने तरिका समेट्नेछ ।

गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र

३४. समुदायहरुलाई कुनै अस्वीकार्य निर्णयहरु, अभ्यासहरु तथा क्रियाकलापहरु र परियोजनासँग सम्बन्धित प्राविधिक तथा सामान्य विपादहरुविरुद्ध अपिल गर्ने मौका प्रदान गर्न परियोजनास्तरमा गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र स्थापना गरिनेछ । परियोजना सूचना अधिभयान तथा परामर्शका क्रममा मौखिक तथा लिखित रुपमा त्यस्तो अपिल गर्न पाउने अधिकार तथा प्रक्रियाका सम्बन्धमा समुदायलाई पूर्ण रुपमा जानरुक बनाइनेछ । पिडामा परेका समुदाय सदस्यका गुनासाहरु सम्बोधन गर्ने ध्येयले गुनासो व्यवस्थापना समिति अग्रिम रुपमै गठन गरिनेछ । गुनासो व्यवस्थापना समितिमा धाउनुअघि परियोजनाको कुनै पनि पक्षका सम्बन्धमा रहेको समुदाय सदस्यको गुनासो सबैभन्दा सम्बन्धित क्षेत्रस्थित परियोजना कार्यालयमा लिखित रुपमा छिनोफानो गरिनेछ । सवालहरुलाई स्थानीय स्तरमा छिनोफानो गर्न परियोजनाको सामाजिक सेलको सामाजिक विकास अधिकृत तथा परियोजना प्रबन्धकको प्रतिनिधिले समुदाय सदस्यसँग अनौपचारिक वार्तामा उक्त गुनासोमाथि छलफल गर्न सक्नेछन् । समुदाय परामर्शले यस प्रक्रियालाई सहज तुल्याउन सक्नेछ । त्यस्तो उजुरी प्राप्त भएको दुई हप्ताभित्र सबै गुनासाहरुको समीक्षा गरी त्यससम्बन्धमा निर्णय गरी उजुरी गर्ने पक्षलाई लिखित जानकारी दिइनेछ । आफूले चाहेको खण्डमा उजुरी गर्ने कुनै पनि पक्षले न्यायालय जान पाउने संवैधानिक अधिकारको अभ्यास गर्न सक्छ ।

३५. परियोजना स्तरमा सार्वजनिक सूचना केन्द्र स्थापना गरिनेछ । पीआईसीमा परियोजना सूचना लगायत एसएपी तथा भीसीडीपीका विवरणसहितको एक पुस्तिका स्थानीय भाषामा स्थापना गरिनेछ । पीआईसीमा गुनासो तथा पृष्ठपोषणको अभिलेख पुस्तिका पनि राखिनेछ । पीएपी साथै स्थानीय जनताले यस केन्द्रमा आफ्ना गुनासाहरु जोहेरी गर्न गर्न सक्नेछन् । गुनासो व्यवस्थापना केन्द्रका अध्यक्षले उक्त पुस्तिका मासिक रुपमा समीक्षा गर्नेछन् ।

अनुगमन तथा मूल्यांकन

३६. कार्यान्वयन निकाय साथै परियोजनाद्वारा नियुक्त एक स्वतन्त्र बाह्य मूल्यांकन संस्थाले देहाय बमोजिमका कुराहरुको प्रमाणीकरणका लागि एसएपी र भीसीडीपी कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन गर्नेछन् :

- एसएपी र भीसीडीमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रम तथा प्रतिबद्धताहरु समयमै कार्यान्वयन भएका छन्,
- एसएपी र भीसीडीका कार्य दिगो खालका छन्,
- परियोजनाप्रभावित जनताले गरेका उजुरी तथा गुनासाहरुको कारवाही अघि बढाइएका छन् र आवश्यक परेको ठाउँमा उययुक्त सुधारका उपयाहरु अबलम्बन गरिएका छन्,
- आवश्यक परेको खण्डमा कारवाहीको प्रभावकारीतामा सुधार ल्याउन एसएपी र भीसीडीपी तथा कार्यान्वयन कार्यविधिमा हेरफेर गरिएका छन् ।

३७. परियोजना प्रबन्धकले एसएपी र भीसीडीपीको समयमै कार्यान्वयनका लागि सामाजिक सेलमा आवश्यक रकम पठाइएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नेछन् । एसएपी र भीसीडीपीको कार्यान्वयन १८ महिनाको समयवधिमा सम्पन्न गरिनेछ ।

अनुमानित लागत तथा बजेट

न्यूनीकरण उपाय तथा सामुदायिक सहयोग कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नका लागि अनुमानित लागत देहाय तालिकामा प्रस्तुत गरिए बमोजिम कुल ने. रु. ३ करोड १० लाख ८० हजार छ ।

तालिका : एसएपी र भीसीडीपी कार्यान्वयन गर्न अनुमानित बजेट

क्र.सं.	उपायहरु	लागत (ने. रु.)	१० लाखमा (ने. रु.)
	सामाजिक कार्ययोजना		

१	बेलटारी नेविप्रा शिविरको विरामी कक्षको निरन्तर सञ्चालन	पहिले जस्तै नेविप्राले व्यहोर्ने	
२	पेशागत स्वास्थ्य तथा सुरक्षाका उपयाहरु	१००००००	१.००
३	स्वास्थ्य तथा सरसफाइ	७५००००	०.७५
४	नदीभन्दा तल साइरेन चेतावनी प्रणालीको विस्तार	२००००००	२.००
६	सेतीबेनी शिलामा मर्मतसम्भार कार्य	३००००००	३.००
७	रुद्रबेनी मन्दिरमा किनार संरक्षण	२५०००००	२.५०
८	बेलटारीमा सिंचाई योजना तथा पानी आपूर्तिको जिर्णोद्धार	२००००००	२.००
९	सेतीबेनी बजारमा विश्वशनीय विद्युत आपूर्ति	१२०००००	१.२०
१०	समुदायसँग जारी रहेको परामर्शको लागत	१००००००	१.००
११	जिविकोपार्जन भरण पोषण	१००००००	१.००
	पूर्णयोग (क)	१४४५००००	१४.४५
जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजना			
८	पुनर्वास गरिएको बाटेको घर मर्मतसम्भार	२२०००००	२.२०
९	पुनर्वास गरिएको बाटेको प्राथमिक विद्यालयको मर्मतसम्भार	१००००००	१.००
१०	बोटे परिवारहरु तथा विद्यालयलाई जग्गा हस्तान्तरणको प्रशासनिक खर्च	५०००००	०.५०
११	जलाशयमा सामुदायिकि डुंगा यातायात सञ्चालन तथा पेशागत माछा मार्ने तालिम तथा क्षमता विकास तालिमका लागि प्रभावित बोटेलाई सहयोग	२००००००	२.००

पूर्णयोग (ख)		५७०००००	५.७०
लैंगिक कार्य योजना			
१२	महिला घरमुली भएको घरधुरी तथा अन्य महिला सदस्यहरुका लागि एसएचजी गठन	१००००००	१.००
	पूर्णयोग (ग)	१००००००	१.००
संस्थागत प्रबन्ध लागत			०.००
१३	कार्यान्यन निकायको कर्मचारी खर्च (इएसएसडी/एनजीओ)	२००००००	२.००
१४	कार्यालय तथा फिल्ड औचार/फर्निचर	१५०००००	१.५०
१५	कार्यान्यन निकाय तथा सम्बद्ध विभागको क्षमता विकासका लागि तालिम कार्यक्रम	२००००००	२.००
१६	गाडी, यात्रा र दैनिक भत्ता	१००००००	१.००
१७	मूल्यांकनका लागि बाह्य निकायको नियुक्ती	२००००००	२.००
	पूर्णयोग (घ)	८५०००००	८.५०
कुल क+ख+ग+घ		२९६५००००	२९.६५
बिबिध (कुल रकमको ५ प्रतिशत)		१५३२५००	१.५३
कुल योग		३१०८२५००	३१.०८